

DU eller DE

På grundlag af de sidste årtiers udvikling er det næppe urimeligt at antage, at »De« en dag vil have afsluttet sit gæstespil i rollen som tiltaleord, konkluderer Henrik Galberg Jacobsen, amanuensis i Dansk Sprognævns sekretariat, i denne redegørelse for det historiske forløb.

Sproglig etikette. Der er to emner man næsten aldrig går fejl af hvis man ønsker at sætte en diskussion (eller et skænderi) i gang. Det ene er spørgsmålet om korrekt og ukorrekt sprog (hedder det Peter og jeg går i biografen eller Peter og mig går i biografen?). Det andet er spørgsmålet om takt og tone (bør en mand tage hatten af når han kører i elevator med en dame? — må man pille næse ved bordet?). Da spørgsmålet om tiltaleformerne du eller De på én gang er et sprogligt spørgsmål og et etikette-spørgsmål, kan det derfor ikke overraske at netop det er velegnet til at sætte sindene i bevægelse og spørgsmålet bliver da også med jævne mellemrum taget op og gjort til genstand for heftig diskussion, bl. a. i avisernes læserbrevspalter. Denne artikel handler om baggrunden for at sådanne du/De-diskussioner overhovedet kan finde sted, nemlig om den historiske udvikling der er grunden til at man idag når man vil tiltale et andet menneske, er nødt til at træffe et valg mellem to for så vidt ensbetydende ord, du og De.

Rollefordelingen. Det er praktisk først at gøre sig klart hvilke »taleord« der

i det hele taget står til rådighed, og hvordan disse ord bruges af de personer der deltager i en såkaldt talesituation. Talesituationen kan sammenlignes med et teaterstykke med fast rollebesætning. Når stykket er fuldt besat, ser rollelisten sådan ud: den der taler (1. person), den der bliver talt til (2. person) og den der bliver talt om (3. person), eller sagt på en anden måde: der medvirker et jeg, et du og et han eller hun. Nummereringen svarer til de enkelte personers vigighed: 1. person har hovedrollen og er helt uundværlig, for uden en der siger noget, foreligger der jo slet ikke nogen talesituation. (1. person kan endda spille stykket alene, nemlig hvis han taler til sig selv og om sig selv). Normalt vil dog også 2. person være til stede på scenen: der er ikke rigtig mening i at sige noget hvis man ikke har nogen at sige det til. Mindst vigtig er 3. persons rolle. Ganske vist vil man altid tale om et eller andet, men dette »et eller andet« behøver for det første ikke at være en person, dvs. et menneske (samtaleemnet kan jo f. eks. være vejret eller »naboens ny bil«), og for det andet behøver 3. person slet ikke at være til stede mens han bliver omtalt, ja han behøver end ikke at

være klar over at der er nogen der taler om ham. 3. person er altså den mindst nærværende af de rollehavende, man kan sige at han ligesom befinder sig i yderkanten af talesituationen. Det ændrer ikke noget ved rollefordelingen hvis stykket har flere medvirkende, man giver dem så bare nogle ny navne: 1. person kaldes vi i stedet for jeg, 2. person I i stedet for du, og 3. person de (med lille) i stedet for han/hun.

Maskespil. Samtidig med at talesituationens personer er blevet præsentert, er der skitseret en grammatik over de såkaldte personlige stedord (jeg, du osv.). Denne grammatik, der billedligt er fremstillet på figur 1, er såre enkel, den har bare den fejl at den ikke svarer ret godt til brugen af »taleord« i moderne dansk. Mest iøjnefaldende er naturligvis fraværet af De (med stort) i kassen med 2. persons-ordene, og i det hele taget fortier figuren at talesituationens personer kan optræde under dækningsnavn, eller om man vil: med maske på.

Således kan jo 1. person titulere sig selv med det upersonlige ord man i stedet for jeg. Det gør f. eks. evighedsstudenten Mikael Mogensen i Hans Scherffs bog Det forsmelte forår: Han bekendtgiver sin modvilje mod at spise kød med denne replik: »Man gør opmærksom på, at man er vegetarianer. Man spiser ikke lig«. (Samme Mogensen kan også bruge man i tiltale: da han efter 25 års forløb møder en gammel skolekammerat som har lagt sig ud, siger han til ham: »Man har fået mave, Jørgensen!«).

Figur 1 fortæller heller ikke noget om at en enkelt person kan benytte sig af det såkaldte majestætiske flertal og benævne sig selv vi (Vi Margrethe den Anden, af Guds Nåde Danmarks Dronning...).

Og i 2. persons-kassen mangler (foruden De) stedordene han og hun (kan han så holde sin mund!), stedordet vi (hvordan har vi det så i dag?), og titler som direktøren, herren, fruhen osv. (jeg skulle bede direktøren ringe til direktørens kone! hvad ønsker fruhen?).

Disse særlige, maskerede anvendelser af »taleordene« (specielt tiltaleordene) er delvis levn fra tidligere tiders tiltaleskik, og de er nævnt her for at vise, at disse ord har den særlige egenskab at kunne spille andre roller i talesituationen end den der oprindeligt var tiltænkt dem. 1. trin. Oprindeligt var forholdet i dansk og de øvrige europæiske sprog sådan som det er fremstillet på figur 1, dvs. man tiltalte enkeltpersoner med du (tysk du, engelsk thou, fransk tu) og flere personer med I (tysk Ihr, engelsk you, fransk vous) uafhængigt af hvor godt man kendte hinanden, ens sociale placering og lign. Ingen europæiske sprog er blevet stående på dette stadi.

2. trin. Det oprindelige, enkle system har man dog tidligt følt som utilfredsstillende, og fra latinen bredte sig så i middelalderen til alle europæiske sprog en ny brug af tiltaleordene, nemlig skikken med at tiltale særlig fornemme enkeltpersoner som om der var flere af dem (jævnfør det ovenfor nævnte majestætiske flertal). På dette udviklingstrin bliver bl. a. engelsk, fransk og til dels svensk (ni) stående (se figur 2). Fordelen ved at stå af udviklingen på dette sted er klar: mens danskere kan have svære problemer med om de skal sige De eller I til en forsamling, hvoraf de er dus med nogle og Des med andre, klarer franskmænd og englændere

sig ubesværet igennem med deres 'I' (vous og you).

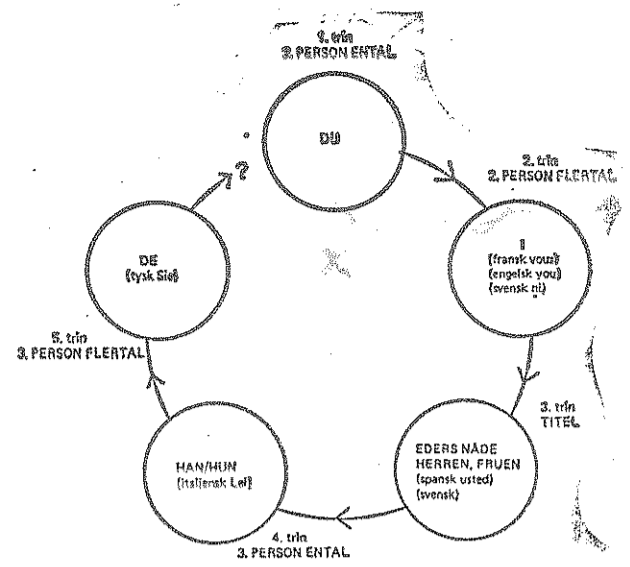
Reglerne for brugen af tiltaleordene her på 2. trin er: du bruges til børn og til personer af de lavere klasser, samt af personer fra disse klasser indbyrdes, mens flertalsformen I bruges når socialt laverestående henvender sig til personer med høj social placering, og når personer fra de højere lag taler sammen.

3. trin. Efter år 1500 blev det mere og mere almindeligt i tiltale til højerestående helt at undgå stedordene og i stedet at benytte sig af titel (Eders nåde, herren, fruhen osv.). Skikken har delvis holdt sig helt til vore dage (ønsker herren cognac til kaffen?). I svensk har tiltaleformen med titel stadig en betydelig udbredelse, dog konkurrerende med 2. person flertal ni (= dansk I) og hårdt trængt af 2. person ental du. Det almindeligt brugte høflige tiltaleord i moderne spansk, usted, der er udviklet af et udtryk med betydningen leders nåde!, er ligeledes et eksempel på hvor vidt denne tiltaleskik kunne gribe om sig.

4. trin. Det kunne undertiden være temmelig anstrengende at bruge tiltaleformen med titel (vil herren have herrens te på sengen, eller vil herren vente til heren er påklædt?), og man gik da efterhånden over til at benytte sig af de tilsvarende stedord i 3. person ental, han og hun, afvekslende med titlerne. Omtalestedordene han og hun er hermed også blevet tiltalestedord — ydermere de fornemste man kan betjene sig af. Det kan forekomme besynderligt at man således for at udtrykke den yderste ærbødighed vælger en tiltaleform der antyder at den man taler til, ikke er nærværende, men der kan dog nok gives en sandsynlig forklaring på dette forhold: 3. person spiller jo som nævnt den mindst nærværende rolle i talesituationen, og det vil sige at man ved at bruge et 3. persons-ord i tiltale ligesom lægger afstand mellem sig selv og den man taler til. Dette er hovedsagen. Og så er det sådan set mindre afgørende om man markerer denne afstand nedefra og opad (dvs. bruger 3. person til at understrege sin egen ringhed, og dermed til at udtrykke ærbødighed, respekt og lign.), eller om man markerer den oppefra og nedad, hvad der jo senere bliver tilfældet (dvs. bruger 3. person til at understrege sin egen fornemhed, og dermed til at udtrykke overlegenhed, bedreværdsfølelse og lign.).

På 4. trin, der varer til begyndelsen af 1600-tallet, har dansk altså hele tre almindeligt udbredte tiltalestedord: han/hun, I og du.

Moderne italiensk står på dette udviklingstrin med det oprindelige 3. persons stedord Lei (= dansk hun) som det almindelige høflige tiltaleord. 5. trin. Hermed er de fleste europæiske sprog stået af

Figur 2. Udviklingen af det høflige tiltaleord. På de enkelte udviklingstrin er der givet eksempler på sprog, der helt eller delvis er blevet stående på det pågældende trin. Spørgsmålstegnet efter 5. trin antyder, at ringen måske er ved at være sluttet.

vognen/ kun dansk og tysk fortsætter ufortrødent. Disse to sprog foretager endnu engang springet fra ental til flertal: ligesom der tidligere (i 2. person) skete en udskiftning af du med I, bliver nu i 3. person entalsordene han og hun erstattet af flertalsordet de (eller De som det er blevet sædvanen at skrive det for at holde det ude fra omtaleordet). Med dette spring må man nok sige at vi har fjernet os så langt fra udgangspunktet som det er muligt herefter er det i visse situationer skik og brug at tiltale som om der var flere af dem men også som om det ikke var til stede.

Maskerne falder. Efter at De har slået sig igennem i begyndelsen af 1700-tallet, bliver det først rigtig svært at begå sig. Man har nu hele fem tiltaleformer at vælge imellem: De, han/hun, titel, I og du, samtidig med at reglerne for hvornår hvem skal sige hvad til hvem, er mange og udviklede, afhængige som de er af slægtskab, bekendthed, social placering, sympati m.m. Det hjælper dog noget på det efterhånden som han/hun og I glider ned ad i systemet: brugen af han og hun indskrænkes til tiltale af underordnede og socialt laverestående, og om I kan man i en grammatik fra 1785 læse, at det har »tabt sin Rang, og bruges ikkun til ringere Folk«. Fra disse ydmyge pladser forsvinder så han/hun og I ud af billedet, og samtidig udjævnes forskellen mellem de to tilbageblevne stedord, De og du. De mister sit præg af underdanigt fra-neden-og-opad-ord, og du, der tidligere (foruden

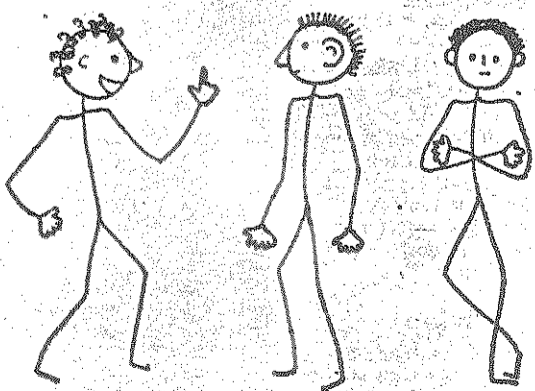
i familiens kreds og mellem venner) almindeligt blev brugt i tiltale til socialt laverestående, bliver efterhånden også befriet fra sin nedladende biklang af fra-oven-og-nedad-ord (i 1863 befales det at hærens menige skal tiltales De i stedet for tidligere du, og så sent som i 1907 afskaffes du-formen i tiltale af straffefanger). Det er således to nogenlunde jævnbrydte tiltaleord, De og du, der står tilbage, og dermed også to ord der på nogenlunde lige fod kan konkurrere om den nutidige danske sprogbrugers gunst.

6. trin?? Som nævnt ovenfor var det en særlig egenskab ved talesituationens personer at de kunne iføre sig masker og optræde under påtaget navn. I løbet af den historiske fremstilling har det vist sig at specielt 2. person villigt har ladet sig maskere så at han på et tidspunkt bar hele 4 masker oven på hinanden (I, titel, han/hun og De). Vi har endvidere set hvordan maskerne efterhånden har løsnat sig for til sidst at falde helt af, så der nu kun er én af dem tilbage, nemlig De.

Men også denne sidste maske har løsnat sig: især i de sidste 15—20 år har du stukket hovedet mere og mere frem på De's bekostning, og det er næppe helt urimeligt på grundlag af de sidste årtiers udvikling at antage (eller frygte eller håbe, alt efter temperament) at ringen en dag vil blive sluttet og De vil have afsluttet sit gæstespil i rollen som tiltaleord. — Men det er iøvrigt en helt anden historie.

4 et enkelt menneske i hele det

1. PERSON (talende)	2. PERSON (tiltalt)	3. PERSON (omtalt)
ental: jeg	ental: du	ental: han/hun
flertal: vi	flertal: I	flertal: de

Figur 1. Talesituationens personer. En simpel grammatik over »taleordene« i dansk.